

КУЛЬТУРА МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розкриваються особливості культури міжособистісних взаємин старших підлітків.

Сучасна школа має виконувати соціальне замовлення особистості – вчити бути конкурентно здатною у суспільстві з ринковою економікою, виробити вміння планувати стратегію власного життя, орієнтуватися в системі найрізноманітніших суперечливих і неоднозначних цінностей, сформувати високу культуру взаємин.

Увага до питань формування культури міжособистісних взаємин підлітків об'єктивно зумовлена впливом їх на стиль спілкування, на моральний мікроклімат у шкільних колективах, на громадську активність, самопочуття. Міжособистісні взаємини є одним із засобів самоствердження підлітка і зумовлені суб'єктивною потребою у спілкуванні та її задоволенні. На думку М. Обозова, Я. Коломинського, міжособистісні взаємини виникають і формуються у взаємодії, спільній діяльності, спілкуванні. Дослідження вітчизняних педагогів і психологів (Л. Божович, Д. Ельконін, Л. Орбан, ін.) свідчать, що найбільш значимим і домінуючим для підлітків є спілкування, особливо з ровесниками. Стосунки з товаришами перебувають у центрі життя підлітка, багато в чому визначаючи решту аспектів його поведінки і діяльності [1:43].

Міжособистісні взаємини, що складаються у класі, часто зумовлюють появу невеликих мікрогруп, що відіграють помітну роль у житті колективу загалом. У таких мікрогрупах може складатися власна етика взаємин, свої вимоги до особистості. Добре, якщо така етика не протирічить вимогам вчителів і колективу. У протилежному випадку вона може стати "смісловим бар'єром" (Л.Божович) між педагогами та учнями. Як бачимо, міжособистісні взаємини є одним із важливих факторів емоційного клімату групи. "Виховати громадянина, тобто людину з певним набором прав і обов'язків, можна тільки у товаристві собі подібних. Тому цілеспрямована організація міжсуб'єктної взаємодії вихованців, їх спілкування є найважливішим засобом виховання" [2:7].

Завданнями даної статті є виділення структури культури взаємин старших підлітків та окреслення шляхів її формування.

Міжособистісна взаємодія підлітків характеризується "позитивністю, індиферентністю, негативністю емоційних переживань, адекватністю і неадекватністю взаєморозуміння і когнітивним ототожненням або відсутністю такого ототожнення між суб'єктами; готовністю до співпраці, бездіяльності чи виявлення опору один до одного" [3:6]. Однак розвитку особистості підлітка, його соціальної адаптації та самореалізації у суспільстві сприяють лише такі взаємини, що включають позитивні емоційні переживання, а також мотиви поведінки, установки та способи дій, що не суперечать існуючим у суспільстві нормам загальнолюдської моралі. Інакше кажучи, підліток мусить бути здатним до виявлення культури у взаєминах з іншими людьми. Власне, під культурою міжособистісних взаємин слід розуміти адекватне сприймання підлітками однолітків і старших та їх прагнення до виявлення у власних взаєминах гуманних цінностей. У психолого-педагогічній структурі культури міжособистісних взаємин ми виділяємо три взаємопов'язаних компоненти: *когнітивний, емоційно-мотиваційний і діяльнісний*. *Когнітивний компонент* передбачає формування знань про норми моралі, загальнолюдські цінності, етику взаємин між людьми. Від того, які у підлітка склались ціннісні орієнтації, якими принципами і нормами він керується у своїй діяльності, поведінці, від сформованості у нього "сфери уявлень про обов'язкове і цінне" (Якобсон), що включає поняття добра, зла, справедливості тощо, значною мірою залежить його здатність до етичних взаємин.

Етичні знання, які підліток здобуває в процесі спеціального навчання і виховання, є тим вихідним матеріалом, який він випробовує в ході власної моральної діяльності, у спілкуванні з іншими людьми, в процесі різних видів діяльності загалом. Щоби творити добро і протистояти злу, підліток повинен мати знання про те, що є добро, а що - зло. Мета виховання полягає в тому, щоб, морально удосконалюючись, людина у своїх стосунках з іншими переборювала зло" [4:89].

Уявлення про добро і зло в індивідуальній моральній свідомості не завжди співпадають із загальноприйнятими поглядами на ці етичні категорії. Якщо розуміння добра підлітком обмежене лише колом його егоїстичних інтересів, то конфлікти з оточуючими стають неминучими, а він сам виступає як носій зла. Якщо ж індивідуальне сприйняття добра співпадає із загальноприйнятим, то розходження між загальноприйнятою та індивідуальною мораллю майже не буває або ж вони несуттєві. Таким чином, при наявності знань про норми поведінки, про те, що є добро, а що зло, можливий свідомий і вмотивований вибір вчинку, який відповідає або ж протирічить існуючим у суспільстві нормам моралі.

Загалом, у процесі формування когнітивного компоненту підлітків підводять до розуміння загальнолюдських цінностей, що визначають культуру взаємин між людьми.

Когнітивний компонент набуває моральної цінності у структурі міжособистісних взаємин підлітків за умови його органічного злиття із почуттями особистості, тобто лише в тому випадку, коли людина здатна не лише безпомилково визначати добро і зло, але і відчувати внутрішню потребу і готовність творити добро і разом з тим переживати почуття відразі до того, що протирічить нормам моралі.

"Процес засвоєння знань здійснюється через "внутрішній світ" особистості, в якому відображається ставлення людини до того, що вона робить і що роблять з нею. Активність особистості проявляється у характерних для неї мотивах поведінки, установках і способах дії, у різноманітній діяльності, направленій на перетворення оточуючої дійсності" [5:115].

Почуття, емоції, потреби, мотиви - це складники другого компоненту культури міжособистісних взаємин - *емоційно-мотиваційного*.

Мотиваційна сфера є особливою для кожного вікового періоду. Характер мотиваційної сфери особистості підлітка обґрунтовано Л.Божович, І.Бехом, Б.Ломовим, Г.Костюком, І.Коном та іншими.

У підлітковому віці в центрі уваги постають питання, пов'язані з правилами громадської поведінки і нормами взаємовідносин між людьми, у підлітків починають складатися відносно стійкі і незалежні від випадкових впливів моральні погляди, судження, оцінки. Підлітки часто йдуть за тими нормами, які прийняті в їх середовищі, особливо якщо моральні вимоги й оцінки того чи іншого колективу не співпадають з вимогами дорослих. Підлітковий вік є тим періодом, коли у дітей виникають переконання щодо прийняття чи неприйняття певних правил поведінки. Прийняття етичних норм може виходити із бажання завоювати хороше ставлення чи уникнути осуду, із прагнення до ідентифікації з певним зразком (ідеалом), із бажання відповідати власним цінностям, які до цього часу засвоювались підлітком із оточуючого середовища, а тепер стають внутрішніми [6:326]. Такі внутрішні, суб'єктно-особистісні спонукання до дій є мотивами. Оцінити поведінку підлітків без розуміння мотивів неможливо.

Мотиви виникають, розвиваються і формуються на основі потреб. Відповідно до ієрархії потреб А.Маслоу, найбільш важливими для підлітка є потреби, пов'язані із статусно-рольовим визначенням, потреби у визнанні, потреби, пов'язані з власним "Я", інакше кажучи, потреби у самоствердженні. Трансформуючись у мотиви, вони зумовлюють поведінку підлітка.

Головною спонукою, що визначає характер міжособистісних взаємин підлітків і зумовлює їх поведінку, є *потреба у спілкуванні*. "Спілкування - це взаємодія між людьми, в процесі якої розвиваються, проявляються і формуються їх особистісні взаємини" [1:53].

У підлітковому віці спостерігається загострення потреби у спілкуванні з ровесниками. З цим пов'язане і прагнення зайняти своє місце в колективі, і бути визнаним та прийнятим товаришами, інакше кажучи, мусить бути задоволена потреба у самоствердженні. Ступенем реалізації даної потреби визначається емоційне благополуччя або самопочуття учня у системі міжособистісних взаємин.

Спостереження і деякі дослідження підтверджують, що підліток досить емоційно переживає свій статус у групі. Незадоволеність потреби у спілкуванні негативно відбивається на поведінці дитини, впливає на успішність, штовхає на протиправні вчинки. У цьому зв'язку виникає ряд педагогічних проблем. Насамперед, проблема ізольованої дитини, учня, якого ніхто не вибирає, ніхто в класі не любить. У такого підлітка не задовольняється одна з найважливіших соціальних потреб - потреба у спілкуванні, а це може призвести школярів до дезадаптації.

Як бачимо, потреби, трансформуючись у мотиви, детермінують поведінку підлітка, яка набуває етичної цінності за умови сформованості відповідних умінь та навичок у дитини.

У структурі культури міжособистісних взаємин провідним є *діяльнісний компонент*, що пов'язаний із "конкретними вміннями і навичками поведінки і самокеруванням власною поведінкою під впливом почуття обов'язку, честі, совісті" [7:42]. Діяльнісний компонент включає в себе всі рухи, дії, мову, вчинки, пов'язані із регуляцією діяльності суб'єктів і їх взаємодією.

Вміння і навички морально-етичної поведінки здобуваються у процесі соціальної активності підлітка, який намагається усвідомити і засвоїти зразки етичної поведінки.

Оскільки особистісною цінністю для підлітків є прагнення зайняти своє місце у колективі, бути визнаним, то у намаганнях самоствердитись вони досить часто набувають негативних форм спілкування. Така поведінка свідчить про відсутність моральних знань або ж їх недостатню усвідомленість, несформованість етично-цінних мотивів або ж відсутність (чи недостатність) досвіду моральної поведінки. Отже, усі три компоненти культури міжособистісних взаємин перебувають у тісному зв'язку.

Прогнозувати розвиток культури міжособистісних взаємин підлітків і планувати конкретну роботу з ними неможливо без точної діагностики рівня морального розвитку особистості.

Як свідчать дослідження, привабливість навчання у школі та інтереси в основному визначаються для підлітків можливістю широкого спілкування з ровесниками. У 89% підлітків є компанії, в які вони збираються, щоб поспілкуватися, розважитись. А для 82% у шкільному навчанні привабливим є спілкування з товаришами.

Більшість дорослих, які оточують підлітка, недооцінюють суб'єктивну значущість для підлітка сфери його спілкування з товаришами. Для старших підлітків головним стає прагнення до автономії у колективі ровесників і пошук визнання цінності власної особистості в очах однолітків. Незадоволення цієї потреби призводить до переживань. За даними нашого дослідження, негативні стосунки з товаришами викликають переживання у 48% підлітків.

Важливість для підлітка спілкування з ровесниками нерідко відсуває на задній план його стосунки з дорослими, передусім з батьками і вчителями. Причина – нерозуміння дорослими внутрішнього світу підлітка, їх хибні або примітивні уявлення про його переживання, мотиви тих чи інших вчинків, прагнень, цінностей: "прикро, коли батьки сварять мене", "не погоджуються зі мною", "не поважають", "починають виховувати", "не розуміють мене". З цих причин частина підлітків, вирушаючи в похід чи їдучи в інше місто на відпочинок, бажала б залишити вдома батьків: "щоб бути вільним", "бути самостійним", "відпочити від них", "не хочу, щоб вони за мною слідкували". Однак 34% підлітків залишили б удома своїх однокласників, які "не вміють спілкуватися", "недисципліновані". Важко порозумітися зі своїми однолітками 52% підлітків, тому що ті "обзиваються", "круті", "високої думки про себе", "у нас різні думки".

За даними опитування, культура взаємин для старших підлітків виявляється у "культурі спілкування" – 34%, взаємоповазі – 27%, добрих відносинах між людьми – 8%. Не дають визначення цьому поняттю 9% опитаних. Серед якостей, що сприяють порозумінню людей, підлітки називають: "вихованість", "схожість характерів", "ввічливість", "дружнє ставлення", "культура мови". Міжособистісне спілкування підлітків ускладнюється певними характеристиками особистості і комунікативної поведінки школярів. Підлітки вказують причини, що заважають вільному спілкуванню з іншими: "закомплексованість", "скромність", "важкий характер", "бракує сміливості (причина у ставленні товаришів)". А в окремих підлітків труднощі у стосунках пов'язані із становищем у системі взаємин класу: "не дають висловитись", "не поважають", "у класі я найгірший учень", "ображають". Про відсутність знань культури взаємин свідчать такі вислови: "боюсь сказати таке, за що буде соромно", "боюсь сказати не по темі".

У своїх діях підлітки користуються ситуативною мотивацією, виявляючи культуру взаємин "там, де вийде", "у школі", "при розмові з учителем", "не завжди, але на людях точно", "у потрібних ситуаціях".

Як бачимо, взаємини підлітків з іншими є серйозною проблемою сучасної виховної ситуації. Повноцінне становлення особистості передбачає формування культури міжособистісних взаємин, що включає забезпечення передачі соціальних цінностей та установок і усвідомлення особистістю необхідності діяти відповідно з існуючими у суспільстві нормами і правилами моралі; формування почуттів, етичних потреб і мотивів поведінки; формування морального досвіду, який включає вміння та навички етичного аналізу, самоаналізу і самооцінки, позитивний досвід соціальної поведінки.

Подальші наші розвідки у формуванні культури міжособистісних взаємин будуть полягати у виділенні показників, критеріїв та рівнів розвитку культури взаємин старших підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коломинский Я.Л. Психология детского коллектива: Система личных взаимоотношений. - Мн.: Нар. асвета, 1984. - 239 с.
2. Киричук О.В. Основні принципи і структура організації виховного процесу в школі // Рідна школа, 1991. - №12. - с. 3 - 11.
3. Обозов Н.Н. Межличностные отношения. - Ленинград, 1979.-152с.
4. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. - Мн.: Нар. асвета, 1978. - 288 с.
5. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Полит-издат, 1982. - 255 с.
6. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте (Психологические исследования). М.: Просвещение, 1968. - 464 с.
7. Кочетов А.И., Верцинская Н.И. Работа с трудными детьми: Кн. для учителя - М.: Просвещение, 1986. - 160 с.

Матеріал надійшов до редакції 22.09.03 р.

Бисык Н.Н. Культура межличностных взаимоотношений старших подростков.

В статье раскрываются особенности культуры межличностных взаимоотношений старших подростков.

Bisyk N.N. The culture of mutual relations between teenagers.

The article deals with the culture of mutual interpersonality relations between teenagers.